

Verden Kalder og Håbet

Arbejde med Håb, Forestillingsevne, og Utopier i Skolen med Afsæt i
Den Tyske Håbsfilosof Ernst Bloch

Forfatter

Carsten Linding Jakobsen, Læreruddannelsen, VIA University College, Aarhus, Danmark

Denne artikel er fagfællebedømt (peer-reviewet) og indgår i et temanummer af SITE:
Fremtidsorienterede pædagogikker i praksis: Innovation og handlekraft

Publiceret april 2026

Abstract

Kan en marxistisk håbsfilosof som Ernst Bloch, som levede i en anden tid, bidrage aktivt med pædagogisk tænkning med henblik på fremme af social retfærdighed og en bæredygtig udvikling anno 2026 og i årene frem?

Indledning

Hvad gør man når en studerende spørger: ”Er der håb?” Dette efter en længere analyse af krigen mellem Rusland og Ukraine og klimakrise. Stopper op. Er der en håbets vej? Og spørger:

- Har mennesket udnyttet sit fulde bevidsthedsmæssige potentiale og realisering af ideer – ”det endnu-ikke-bevidste” og ”det endnu-ikke-tilblevne”?
- Ligger der et potentiale i historien som ikke-realiseret, fremtid i fortiden?

- Kan en marxistisk håbsfilosof som Ernst Bloch, som levede i en anden tid, bidrage aktivt med pædagogisk tænkning med henblik på fremme af social retfærdighed og en bæredygtig udvikling anno 2026 og i årene frem?¹

I en tid præget af polykriser, ”end-game” og ”tipping-points” i bæredygtighedsdiskussionen (Kemp, L., Xu, C., Depledge, J., Ebi, K. L., m.fl., 2022) samt en vis klimamæthed blandt unge (Arla Fonden, 2024 og Danmarks Frie Forskningsfond, 2023) kan et håbs orienteret perspektiv være relevant; et utopiens perspektiv. En verden, hvor vi tænker ud over nuværende strukturer – en evne, som også UNESCO fremhæver i *Futures Literacy: Anticipation in the 21st Century* (Miller, R. (Ed.), 2018). I samfundsfag på læreruddannelsen søger vi at genetablere fagets DNA gennem bl.a. kritisk tænkning og strukturel problembewidsthed (Linding Jakobsen, 2024). Dette er nødvendigt, men peger det fremad? Det rejser spørgsmålet om håb, ”tænknings status”² og handling – ikke kun kritiske analyser. Hvilke perspektiver kan hentes hos tænkere med eksplicit fokus på håb? Ernst Bloch, den tyske ”håbfilosof”, tilbyder en omfattende håbstænkning, der kan forny refleksionen over menneskets muligheder. Som Bloch skriver: ”*Det gælder om at lære at håbe. Håbet giver ikke op, det er forelsket i fremgang, ikke i nederlag. Og det står over frygten, er ikke passivt som denne, endnu mindre indespærret i et intet. Dets affekt er ekspansiv – det udvider mennesket i stedet for at indsnævre det, og man kan aldrig få for meget af det, som på indersiden gør dem målrettede og på ydersiden kan være dem til hjælp.*” (Bloch, s. 3-4, 1986/1954–1959, egen oversættelse fra svensk).

Ernst Bloch – kort historie

Ernst Bloch (1885-1977) vokser op i et kaotisk Tyskland i mellemkrigstiden, hvor gamle samfund gik til grunde under kapitalismen og en voldsom industrialisering. Samfund sønderrives, fremmedgøres og mange oplever fornedrelse³. I dette samfund vinder nazismen kampen om Tysklands vej indtil dets totale kollaps i 1945 og efterfølgende deling i Forbundsrepublikken og DDR. Med afsæt i en sådan historisk udvikling ender mange med at se selve kapitalismen som iboende destruktiv og kommunismen som løsningen. Ernst Bloch er også marxist, og bosætter sig i DDR, men ser tidligt at den form for socialisme, som materialiseres i DDR, ikke bygger på en historisk åbenhed, men indlejret i en bestemt lukket totalitet, som fjerner utopier og fremtiden som et åbent projekt. DDR-socialismen fastlægger en forudbestemt vej, et telos, hvilket for Ernst Bloch er en fejlslutning i forståelse af fremtiden og dens iboende potentiale⁴.

¹ Forskere diskuterer hvad det mest betydningsfulde for social og bæredygtig forandring er på lang sigt, herunder bl.a. tænke i et helt nyt paradigme, ”mindset” for vores væren i verden (Systems Thinking Alliance, 2023).

² Blandt andet tematiseret ved professor Thomas Schwarz Wentzer, oplæg til minde om Hannah Arendt på Folkeuniversitet den 4. december 2025.

³ Som er begreber, som Karl Marx anvender og Ernst Bloch ligeså.

⁴ Ernst Blochs tanker ligger også i forlængelse af tidligere marxister som Antonio Gramsci (Gramsci 1971) og senere Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (Laclau, E., og Mouffe, C. 1985), som ser historien som langt mere åben end de mere ”økonomisk deterministiske” marxister. ”...*det er nyt, klasseløst og åben-utopisk, så del-individer og del-kollektiver ikke længere fremstår som stivnede dualismer, men opløses i en bevægelig helhed.*” (Bloch, 1986/1954–1959, egen oversættelse fra svensk, s. 55-56).

Ernst Bloch – det-endnu-ikke og historiens fremtid

Denne artikel fokuserer på Blochs begreb *det-endnu-ikke*: det-endnu-ikke-bevidste og det-endnu-ikke-tilblevne samt hvordan historien kan forstås som mulighed for en fremtid som ikke er prædetermineret og som tidligere filosoffer, iflg. Bloch, ikke har haft fokus på: "... Længslen – den eneste ikke korrumpereede egenskab hos alle mennesker – er ikke blevet udforsket. Det endnu-ikke-bevidste, det endnu-ikke-tilblevne, er ikke engang trængt igennem som term, endnu mindre som begreb, selvom det opfylder hvert menneskeligt sind og dominerer horisonten for al væren. Og i den hidtidige filosofi ligger dette blomstrende problemfelt næsten stumt..." (Bloch, s. 6, 1986/1954–1959, egen oversættelse fra svensk).

Bloch ser således menneskets fremadskuende potentiale som en historisk drivkraft. Det håbende menneske har en ontologisk længsel og vilje til en bedre fremtid, trods vanskelige vilkår. Denne længsel kan realisere utopier. Mennesket har – modsat dyr – ligeså en forestillingsevne, som kan blive "bevidstgjort" gennem *det skolede håb* (*docta spes*). Blochs begreb kan ses i forlængelse af de britiske uddannelsesforskere David Lambert og Michael Youngs begreb *powerful knowledge* (Young, M., & Lambert, D., 2014)), der fremmer evnen til at forestille og skabe alternative fremtider. Young og Lambert betoner adgangen til specialiseret ikke-hverdagsviden⁵.

Det-endnu-ikke-bevidste kan vise sig som dæmringer, horisonter eller for-glimt i dagdrømme. Hos Bloch er dagdrømme fremadskuende – modsat drømme, der vender bagud. Længsel, uro, fornedrelse og fremmedgørelse, sammen med bevidstgørelse giver håbet næring.

Utopier og forudsætninger

Bloch taler om at der er forskellige former for utopier; abstrakte utopier⁶ og objektive reale utopier, hvoraf de sidste kan realiseres. Og videre er der bestemte forudsætninger, som skal være til stede for at realisere en fremtid hvor det er frie mennesker der former verden fremfor et kapitalistisk samfunds logik med ikke nyttige behov, falske behov. Der skal dog være et "åbent vindue" for at realisere den objektive reale utopi med afsæt i bestemte forudsætninger; problemer, skal erkendes⁷, aktører med viljer skal være klar("intentionen"), og utopien skal kunne realiseres med afsæt i den samfundsstruktur, som er foreliggende og modtagelig, benævnt "tendensen". Hvis ikke samfundet er klar til utopien vil der blot være tale om en abstrakt ahistorisk utopi. Og håbet og utopien løber ud i sandet.

Hvad kan hjælpe utopien på vej?

⁵ Fagenes anliggende og videre bidrage i en funktionel tværfaglig tilgang. "Skolen er ikke mere hverdag", som det udtrykkes.

⁶ De abstrakte utopier vil ikke have en "real" mulighed, da de tænkes (helt udenfor, "tendensen") uden for samfundets givne strukturer, og har en ide om et statisk "paradis", som er uforenelig med historiens åbne karakter, og ej heller ønskelig, da den lukker for menneskets fantasi.

⁷ Bloch skriver som marxist ind i en tænkning om at borgerskabet vil gøre alt hvad det kan for at få mennesket til at tror at det kapitalistiske samfund er det ønskelige og sløre dets bevidsthed i forbrugersisme.

Ernst Bloch har en omfattende historisk viden og inddrager videre filosofi, arkitektur, billedkunst og andre videnskaber i sit arbejde. Det han er på udgik efter er ”utopisk overskud”; ideer, bygninger, historiske begivenheder, som i en nutidig kontekst kan reaktualiseres og tænkes ind i arbejdet med fremme af menneskets frihed.

I denne artikel vil afsættet primært være hvordan han ser historien og her særligt begreberne *usamtidighed* og fortidens forhindrede fremtid.

Men før vi går til historien; fortiden, og fremtiden, lige kort en forståelse af nutiden iflg. Bloch.

Nutiden – uroen og rastløsheden

Nutiden er dialektisk – fortiden møder det endnu-ikke-tilblevne, og skal der ske historisk fremskridt skal nutiden ”bevidstgøres” – det endnu-ikke-bevidste - gennem det skolede håb: “*Nuet fyldes med det, der endnu ikke er, som samtidigt foregribes i nuet.*” (Andersen, J. E., Nielsen, N. K., Stounbjerg, P., & Thomsen, H. J., 1982, s. 41) og videre det mere rastløse og længselsfulde element jf. ovenstående; “*Nuet er dunkelt og rastløst. Det skal fyldes med det, som endnu ikke er.*” (Andersen, J. E., Nielsen, N. K., Stounbjerg, P., & Thomsen, H. J., 1982, s. 38).

Men det nye og berigende hos Bloch er særligt hans syn på fortiden og dets muligheder. Der er (mindst) to muligheder i fortiden. Fortidens forhindrede fremtid, og *usamtidigheden*, forstået som små øer af fortid i nutiden, som ikke er ”helt døde”. Og måske også en bevidsthed om nutiden – med dets værdifulde elementer, i hvert fald for mange - kan dø ud bevidst eller ubevidst - og blive til død fortid og måske om 200 år en fortidige forhindret fremtid! ⁸

Den fortidige forhindrede fremtid og utopisk overskud – genkomst af ideer, organisationsformer og institutioner

Den forhindrede fremtid rummer et *utopisk overskud*; ideer, historiske begivenheder og organisationsformer, som ikke blev realiseret i deres tid, eller kun kortvarigt og forsvandt, men som var værdifulde og kan gentænkes i relation til frihed, natur og bæredygtighed. Bloch nævner selv bondeoprør i 1500-tallet⁹. Et nyere eksempel er den spanske borgerkrig (1936-1939), hvor anarko-syndikalistiske ideer afprøvedes i Aragon og Catalonien: selvstyrende grupper ophævede ejendomsret, afskaffede penge og borgerlige normer. Efter republikkens nederlag i 1939 forsvandt disse former, men de viser, at mennesker har tænkt ud over samtidens normer.

Et andet eksempel er i Oslo under 2. verdenskrig, hvor borgere fik jordlodder til kartoffeldyrkning for at undgå sult. Det reducerede afhængighed, transportomkostninger og CO2 udledning. Hvad hvis alle danskere fik en jordlod i dag – som fæstebønder i 1700 – tallet og 1800-tallet eller statshusmænd i 1920'erne? Det kunne skabe liv på landet og en mere retfærdig jordfordeling samt meningsgivende steder, modsat ”ikke-steder” (Auge,1995 og Bauman 1999). Lignende ideer sås i diskussionen om

⁸ Vil vi i vor tid afvikle Folkeskolen, velfærdsstaten, aftalemodellen og den regelbaserede orden for at disse genopstår om 200 år!!!

⁹ Den Tyske Bondekrig (1524-1525), hvor bønder med Thomas Müntzer som leder krævede ophævelse af feudale byrder, social lighed og religiøs selvbestemmelse.

ØD¹⁰ hos LO¹¹ i 1960-70'erne som mellemvej mellem kapitalisme og socialisme. Disse ideer blev forhindrede fremtider, men rummer potentiale for ny refleksion om fordeling af goder og fremtidig produktion.

Usamtidighed – øer af fortiden i nutiden

En anden tilgang til historie og tid som Ernst Bloch nævner og vel er mest kendt for, er begrebet *usamtidighed*, (Andersen, J. E., Nielsen, N. K., Stounbjerg, P., & Thomsen, H. J., 1982 s. 21 og s.69) som han anvender i sine samtidsanalyser af Tyskland i mellemkrigsårene. Der er i en given tid herskende ideer, hegemoniske, men også er øer af fortidige ideer og samfund, som ikke er helt uddøde og som rummer et potentiale i fremtiden, både frigørende demokratisk, men også det modsatte; autoritære og lukkende. F.eks. foregik der en voldsom industrialisering og urbanisering af Tyskland fra 1880erne og frem, som havde stor betydning for borgere på landet, hvor en bondekultur blev presset mellem dens ”mentale landkort” og storbystækning under kapitalismens fremvækst. Steder med mening og historie, som bønderne have haft et forhold til forsvandt eller kom under pres på kort tid. Der kom således til at leve to mentale og materielle verdener ved siden af hinanden. De etablerede partier, og venstrefløj, ifølge Bloch havde ikke erkendt fremmedgørelsens omfang og nazisternes mobiliserings muligheder i fortællinger om de varme fællesskaber (Bauman, 2003), ”Blut und Boden”, en artikuleret usamtidighed¹². Det gav nazismen vind i sejlene. I dag ses samme diskussion om ”udkants-landet” i forskellige stater, hvor højrefløj også mobiliserer om både ”landet” og ”fædrelandet” i bl.a. Frankrig og Polen. I Danmark går kampen også, dog i mindre omfang, mellem landet og dets folk¹³ og ”salonerne”, den højere ”Djøjf”-middelklasse, som politikerne Inger Støjberg benævner det. En konflikt, som dog har kimen, koblet til andre konflikter¹⁴, til potentielt til at ændre på Danmark gennem tydelig artikulerede antagonismer (Mouffe og Laclau, 1985).

Modsat lever der også andre (positive) usamtidigheder, som evt. vil kunne materialiseres på andre måder med fokus på en bæredygtighed. Bl.a. tanker om økologiske bofællesskaber og andelssamfund, som ville kunne få samfundet til at bevæge sig i en anden retning og måske få borgerne ud på landet igen¹⁵. Tanken om økologi og bofællesskaber vandt frem i 1970erne og andelstanken går endnu længere tilbage, men er ikke ”uddød”. Måske vil flere prøve at bo på andre måder i lyset af klimadiskussioner og bevidst deceleration (Rosa, 2014). Måske gennem en mere pragmatisk ikke-”hippieagtigt” italesættelse.

Den nutidige hensygnende fortid - stille afvikling af institutioner og nye muligheder?

¹⁰ ØD - Økonomisk Demokrati - Arbejdsgiverne(private) betaler en vis lønandel ind til en central fond som investerer i samfundsnyttig produktion. Og videre skal arbejderne eje en del af virksomhedens aktier.

¹¹ LO - Landsorganisationen – lønmodtagernes paraplyorganisation – ”den røde fagbevægelse” - datidens FH.

¹² Der var jo fortsat øer af det idylliske ”land” i Tyskland og videre fortællinger om denne kobling til historien – ”blut und boden”; et centralt element i nazismen, der romantiserede bondelivet som ”rent” og ”autentisk” i modsætning til storbyens dekadence.

¹³ , ”Det glemte folk”, som forskeren Thomas Højrup allerede benævnte det i 1983.

¹⁴ Altså både by-lande(center-periferi) og videre nationalisme-kosmopolitisme.

¹⁵ En udvikling, som allerede synes på vej; https://bofaellesskab.dk/images/build_projekt/Kortlaegning-og-analyse-af-bofaellesskaber-i-Danmark.pdf

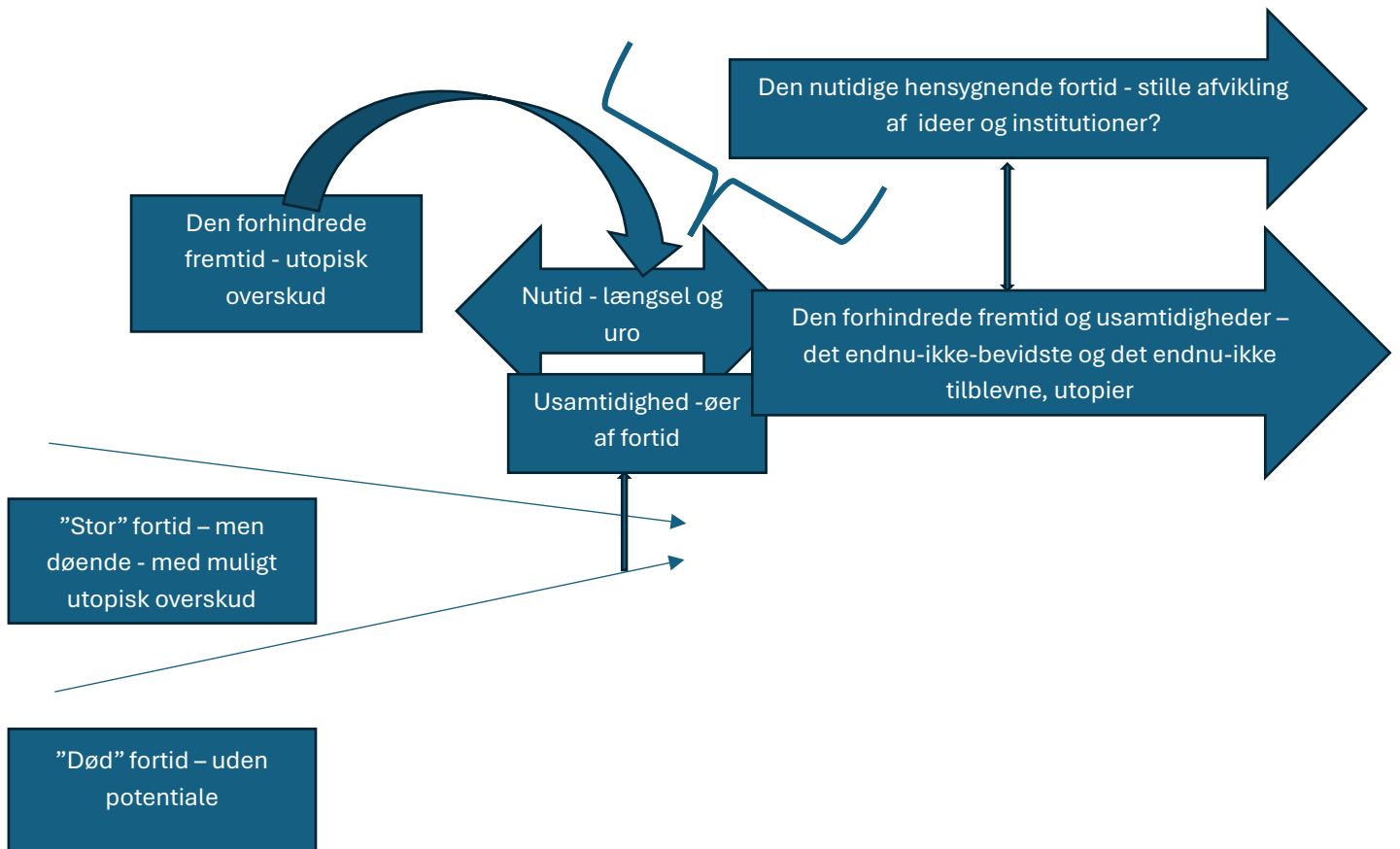
En refleksion i forlængelse af Bloch er hvorvidt vi faktisk selv er opmærksomme på vor tids brudflader, jf. Blochs analyser i 1920'erne og 1930'erne. Er den flydende modernitet og aktive (exit-) valg et så "voldsomt vilkår" at samfundets grundlæggende institutioner står for fald¹⁶. Diskussionen om hvorvidt vi ikke længere har en folkeskole i storbyerne og i visse landområder – er der også tale "tipping points" i forhold til den fælles skole? (Hermann, 2025). En situation, hvor vante institutioner, steder, og symboler forsvinder. Har mennesket så en ny mulighed – og iboende "uro" og mod - til at håbe, forestille sig og handle kvalitativt/revolutionært nyt¹⁷? "Ja", vil Ernst Bloch sige.

Foreløbig konklusion: Vejen frem og arbejdet med forestillingsevne

At styrke håb og forestillingsevne i undervisningen er et pædagogisk ansvar i en tid med polykriser. Med afsæt i Ernst Blochs begreb om *det endnu-ikke, fortidige forhindrede fremtider og usamtidigheder* samt UNESCO's "anticipatory competence" skal undervisningen ikke kun fremme viden, færdigheder, og samfundskritiske færdigheder, men også skabe rum for visioner og utopier om bæredygtighed og social retfærdighed. Dette kan bl.a. realiseres gennem metoder som fremtidsværksteder og storyline, hvor elever forbinder narrativer om fremtidige samfund med faglig viden, og scenarieværksteder, der træner håndtering af usikkerhed via realistiske fremtidsscenerier. Næste skridt er at undersøge, hvordan eksempelvis disse konkrete arbejdsformer og tværfagligt samarbejde kan fremme elevernes forestillingsevne i praksis.

¹⁶ Sociologien Hartmut Rosa (2014) reflekterer over den "progressive fremtid" som ikke længere er givet. Historien kan gå "baglæns", og vil nogen sige allerede "går baglæns". Og bl.a. international regelbaseret ordens afvikling (Flockhart, T. 2023).

¹⁷ Filosofen Poul Tillich (1952) fremhæver at mødet er iboende i mødet med eksistentiel usikkerhed, når gamle strukturer opløses. Filosofen Jonathan Lear (2006) ser "radikalt håb" som evnen til at forestille sig en fremtid, selv når fysiske steder forsvinde og dertil tilknyttede symboler og ritualer. Sociologen Andreas Reckwitz (2025) tilføjer, at netop denne opløsning skaber et rum for kreative nybrud, hvor mennesket kan blive en (ny) kritisk og formende kraft i en verden uden faste holdepunkter.

Litteratur:

Andersen, J. E., Nielsen, N. K., Stounbjerg, P., & Thomsen, H. J. (1982). *Ernst Bloch – en introduktion*. Aarhus: Modtryk.

Arla Fonden. (2024). *Børn, Unge og Mad 2024: Rapport om unges forhold til mad, klima og fællesskab*. Arla Fonden. https://arlafonden.dk/wp-content/uploads/Boern-Unge-og-Mad-2024_final.pdf

Augé, M. (1995). *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity*. London: Verso.

Bauman, Z. (2003). *Fællesskab: En søgen efter tryghed i en usikker verden*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bauman, Z. (1999). *Globalisering: De menneskelige konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag.

- Bloch, E. (1986/1954-1959 org. ty). *The principle of hope (Håbets princip)*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Ernst Bloch-sällskapet. (n.d.). *Ernst Bloch*. Hentet 5 december, 2025 fra <https://www.ernstbloch.se>
- Bofællesskab.dk. (2021). *Kortlægning og analyse af bofællesskaber i Danmark*. København: Bofællesskab.dk. Hentet fra https://bofaellesskab.dk/images/build_projekt/Kortlaegning-og-analyse-af-bofaellesskaber-i-Danmark.pdf
- Danmarks Frie Forskningsfond. (2023, december). *Hvordan forbedrer vi unges klima- og miljøengagement?* Danmarks Frie Forskningsfond. <https://dff.dk/hvad-har-vi-stoettet/bliv-inspireret-af-tidens-forskning/artikler-om-forskningsprojekter/artikel/2023/december/hvordan-forbedrer-vi-unges-klima-og-miljoengagement/>
- Flockhart, T. (2023). Ruslands krig i Ukraine – en verdensorden i transformation? *Politica*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.7146/politica.v55i1.135823>
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci* (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds. & Trans.). New York: International Publishers
- Hermann, S. (2025). *Læreren i midten*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Højrup, T. (1983). *Det glemte folk: Livsformer og centraldirigering*. København: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Jakobsen, C. L. (2024). *Samfundsfag og kritisk tænkning – kan samfundet være anderledes?* POLIS – Tidsskrift for Samfundsfagsdidaktik, 7, 93–114.
- Kemp, L., Xu, C., Depledge, J., Ebi, K. L., Gibbins, G., Kohler, T. A., Rockström, J., Scheffer, M., Schellnhuber, H. J., Steffen, W., & Lenton, T. M. (2022). Climate Endgame: Exploring catastrophic climate change scenarios. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(34), e2108146119. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108146119>
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Lear, J. (2006). *Radical hope: Ethics in the face of cultural devastation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mandag Morgen. (2025, januar 16). *Polykrise er det nye buzzword i Davos*. Mandag Morgen. <https://www.mm.dk/artikel/polykrise-er-det-nye-buzzword-i-davos>
- Marx, K., & Engels, F. (1848/2021). *Det kommunistiske manifest* (dansk udgave). København: Forlaget Klim.
- Miller, R. (Ed.). (2018). *Transforming the future: Anticipation in the 21st century*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) & Routledge. <https://en.unesco.org/open-access/terms-use-ccbyncnd-en>

Reckwitz, A. (2025). *Tab: Et grundproblem i moderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.

Rosa, H. (2014). *Fremmedgørelse og acceleration*. København: Hans Reitzels Forlag.

Støjberg, I. (2020, 28. juni). Hvis man ikke kan se salonerne, er det fordi man selv sidder inde i dem. *Berlingske*. Hentet fra <https://www.berlingske.dk/kronikker/inger-stoejberg-hvis-man-ikke-kan-se-salonerne-er-det-fordi-man-selv-sidder-inde-i-dem>

Systems Thinking Alliance. (2023). Transforming systems with leverage points: Insights, critiques, and future directions. *Systems Thinking Alliance*. <https://systemsthinkingalliance.org/transforming-systems-with-leverage-points-insights-and-critiques-and-future-directions/>

Wentzer, T.S. (2025, 4. december). *Arendt og tænkningen* (Foredrag). Folkeuniversitetet, Aarhus Universitet.

Tillich, P. (1952). *The courage to be*. New Haven, CT: Yale University Press.

Young, M., & Lambert, D. (2014). *Knowledge and the Future School: Curriculum and Social Justice*. London: Bloomsbury Academic.